

JORGE LUIS BORGES'TEN HASAN ALİ TOPTAŞ'A DÜŞSEL YOLCULUĞUN ŞİFRELERİ

Kadir Can Dilber*



Özet: Sanat, genel düşüncelerin karşısında yer alır, eşsiz olana ulaşmak ister. Yani sanat, bireysel olanı betimler, mükemmele doğru yola çıkar. Dünya edebiyatında sanat konusunda metinlerin derinsel yükünü omuzlamış ve mükemmele doğru yola çıkmış bir yazar olan Jorge Luis Borges, düşsel yolculuğunu şifreleyerek metinlerinin içerisine yerleştirir. Aynı şekilde Türk edebiyatında da postmodern kurgusu ile dikkat çeken Hasan Ali Toptaş, düşsel bir yolculuk yaparak metinlerini oluşturur. Jorge Luis Borges'ten Hasan Ali Toptaş'a uzanan bu düşsel yolculukta şifreler çözüldükçe etkilenmeler gün ışığına çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jorge Luis Borges, Hasan Ali Toptaş, postmodern, düş, kurgu, üst-kurmaca.

FROM JORGE LUIS BORGES TO HASAN ÂLÎ TOPTAŞ; THE CODES OF IMAGINARY TRAVEL

Abstract: Arts stand against general ideas and aim to reach the unique. That is, arts portray the individual and make way towards perfection. Jorge Luis Borges, an author of world literature who undertook the labour of textual depth and made way towards perfection, places his imaginary travel encoded within his texts. Similarly Hasan Âlî Toptaş, who attracts attention with his post-modernistic structure in Turkish literature, forms his texts by imaginary travels. As codes are unrevealed, influences are unearthed in this imaginary travel stretching from Jorge Luis Borges to Hasan Âlî Toptaş.

Keywords: Jorge Luis Borges, Hasan Âlî Toptaş, post-modernism, imagination, structure, metafiction.

GİRİŞ

*Bizler düşlerle aynı kumaştanız.
Shakespeare*

Sanat, sıradan düşüncelerin karşısında yer alır, eşsiz olana ulaşmak ister. Bu sözü söyleyen bir kişi, edebî metinden yola çıkarak bir

* Arş. Gör., Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

yerlere varacağıın sinyalinı verir. Mesela doğada gezen bir sü-
müklü böceğın yaprak üzerinde bıraktığı leke edebî eserde bir ışı-
tıya dönüşebilir. Yani sanat, bireysel olanı betimler, mükemmele
doğru yola çıkar. Öyleyse sanatı böyle eşsiz bir yapıya büründüren
metinlerle yolculuk etmek, onların gizemli dünyasına girmek gere-
kir. Dünya edebiyatında sanat konusunda metinlerin derinsel yü-
künü omuzlamış ve mükemmele doğru yola çıkmış bir yazar olan
Jorge Luis Borges, düşsel yolculuğunu şifreleyerek metinlerinin içe-
risine yerleştirir. Borges'in gizemi yahut ışıltısı günümüzde yeni ye-
ni yayılmaya başlasa da, Borges'in çağı çoktan bitmiş, Borgesvari
denemeler ise hiç durmadan yazılarak edebî dünyadaki yerini al-
maya başlamıştır. Borges'in çağına ve Arjantin'e uzanmak kimi
okurlar için zevkli bir yolculuk olsa da, eleştirel bakış daha çok kur-
gusal metinlerle kurgusal olmayan metinler üzerine yoğunlaşmak-
tadır. Bu çerçevede, Dostoyevski'nin romanlarına psikanalitik ola-
rak yaklaşan eleştirmen için 'baba' kaçınılmaz bir figürdür ve bizi
yazarın hayatına götürür. Ancak roman yahut edebî metin için sa-
nat söz konusu ise eşsiz olana ulaşmak yazarın hayatıyla ilgili de-
ğildir. Adorno'nun tespitine göre Dostoyevski'nin yapıtlarındaki
psikoloji, olduğu kadarıyla, ancak zihinle kavranabilir karakterin
psikolojisidir; özsel bir psikolojidir bu, yoksa ortalıkta gördüğümüz
insanlara ait bir psikoloji değildir.¹

Metinleri bu şekilde değerlendirmek, farklı bir bakış açısı ve
sürekli kendini yenileyen okumalar gerektirir. Bu tür metinler
okura şunu hatırlatır: *"Elindeki yalnız bir anlatıdır; bu yazarın yazmış
olduğu bir anlatı. Ama bundan başka yazılmış ve yazılacak sayısız anla-
tı vardır. Ve elinde tuttuğun bu kitap, geçmişteki ve gelecekteki bütün bu
anlatıların her birinin üzerine vuracak gölgesiyle, değişmeye gebe bir ki-
taptır. Bu kitap son kitap olmadığı gibi, hiçbir okuma da son okuma de-
ğildir."*² Örneğın, *Alice Harikalar Diyarında* isimli kitabın yazarı
olan Lewis Carroll isimli yazar gerçek dünyada yaşamamıştır. Bu
yazarın aslında takma isimle yazdığını ve bir matematik profesö-
rü olduğunu bilmemiz onun metinlerini anlamamıza ne kadar
yardımcı olabilir? Alice, ablasının yanında uzanırken konuşan bir
tavşanın yanından geçmesi, o metnin kurmaca boyutunu gösterse
de hayatla olan bağlantısını gösterecek hiçbir kanıt yoktur. Öyley-
se edebiyatın biyografik olan kısmı edebî metni değerlendirmede
başarısız kalır ve okuru yanlış bir düzleme doğru sürükleyebilir.
Metin ise en doğru düzlemdir, sapasağlam ve bizi hiçbir zaman
yanlış yöne götürmeyecektir.

Biz de bu gizemli dünyaların keşfine başlamadan önce yazarın hayatını değil, metni esas alacağız. Bunun için önce Borges'in gizemli evrenini, sonra da Hasan Ali Toptaş'ın düşsel sınırlarını keşfetmeye çalışacağız.

BORGES İLE ÖYKÜNÜN SINIRLARI

Borges'in hikâyelerini okurken farklı dünyaların içerisinde farklı metinlerle yolculuğa çıkılır. Çünkü onun metinleri tek bir metnin değil binlerce metnin bir araya gelmesi ile oluşur. Örneğin Borges, "Don Quixote Yazarı Pierre Menard" isimli hikâyesinde bir yazar kurgular ve yeni Don Kişot yazma hevesine kapılır. Aslında Borges, yeni bir Don Kişot yazmak değil onun yerini alma çabasını kurgular. Bu yazarın oluşturduğu eser ise yine Don Kişot'un parçalarından oluşur: "*Don Quixote'nin ilk kitabının dokuzuncu ve otuz sekizinci bölümleriyle, yirmi ikinci bölümünün bir parçasından oluşmaktadır.*"³ Borges'in hikâyelerinde özellikle Edgar Allan Poe'nun dedektif öykülerinin izlerine rastlarız ki özellikle *Alçaklığın Evrensel Tarihi* isimli kitabının ana izleğini bu öyküler oluşturur. Bu kitap üzerine yazılan birçok makale de kitap için açıklayıcı ya da çözümleyici bir sonuca varamamıştır. Amerikalı şair Richard Howard, *Alçaklığın Evrensel Tarihi* hakkında şöyle der:

"Borges'in bütün kitapları arasında en parlak, çılgın ve mantık dışı olanlarından. Kuşku uyandıran bir üslûpta yazılan eser, bütün üslûpları, hatta kendininkini bile tehlikeye atmaktadır ve insanlığın edebiyata en çok güven duyduğu bir dönemde yaşadığımızı bize bir kez daha hatırlatmaktadır."⁴

Bu hikâye kitabında geçen "Vurdumduymaz Katil Bill Harrigan" öyküsü Poe'nin cinayet öykülerinden alınmış; ancak konu örgüsü farklılaşmış bir anlatım karşımıza çıkar. Katilin belli dönemlerini başarılı bir şekilde anlatan metinde anlatıcı sanki katil ile birlikte yaşamış, büyümüş gibidir. Borges, her şeyi yalan bir gerçeklikle öyle güzel bir şekilde anlatır ki Don Kişot'un hayali hemen karşınıza çıkarır:

"Maceraperestimize her düşündüğü, gördüğü ve hayal ettiği şey gerçek gibi geldiğinden, kitaplarda okuduklarına benzettiği hanı görür görmez, onu, dört kulesi, parlak gümüşten sütun başlıklarıyla bir şato sandı; iner kalkar köprüsü, derin kale hendeği ve bu tür şatolarda tarif edilen öteki özelliklerin hiçbirisi eksik değildi."⁵

Bu hikâye kitabında geçen diğer ilginç bir metin de "Mahalle Kabadayısı"dır. Bir sinema filmini izleyen seyircinin alacağı tadı

kısacık metne yerleştiren yazar, bu öyküsüyle başarılı bir metin ortaya koyar. Borges'in hikâyelerinde göze çarpan en önemli özelliklerden biri, düşsel olarak kurgulanan; ancak gerçek olduğu söylenen hikâyelerin tam anlamıyla üst kurmaca bir yapıya sahip olmasıdır.

Mesela "Kum Kitabı" isimli hikâyesinde giriş cümleleri dikkati çekicidir:

"Çizgi sonsuz sayıda noktalardan oluşur; düzlem ise sonsuz sayıda çizgilerden, oylum sonsuz sayıda düzlemlerden, üst oylum da sonsuz sayıda oylumlardan... Hayır, kesin olarak bu bir moregeometrico değil, öyküme başlamanın en iyi yolu. Her düşsel öykünün gerçek olduğunu belirtmek moda oldu günümüzde, ama benimki gerçek."⁶

Anlatıcının, hikâyenin gerçek olduğunu en başından söylemesi okuru metne çekebilme ve tutarlı kılabilme için yapılmış çok zekice ve ustaca tasarlanmış bir oyundur. Di Giovanni, gerçek, her zaman olası ya da olabilir değildir. Ama öykü yazarken onu elinizden geldiğinizince inandırıcı kılmalısınız, yoksa okurun imgelemi gerçeğinizi dışlayacaktır, der.⁷ Borges de düşsel olarak kurguladığı kitabına bu ismi verirken bu hikâyenin bir bütün olarak oluşturacağı değeri de kategorize etmek ister. Yani *Kum Kitabı* isimli eseri eline alan okur belki de öncelikli olarak bu hikâyeyi okumak isteyecektir. İlginçtir, hikâye, kitabın en sonunda yer almaktadır. İlk olarak bu hikâyeyi okuyan okur metne inanır bir şekilde bakar ve yazarın istediği ciddiyet hâlini alır. Bu şekilde yazar istediğine ulaşır ve düşsel öyküsünü gerçekmiş gibi inandırıcı kılar. Böylelikle okur, gerçek olduğunu zannettiği hikâyeye bağlanıp kalır.

Borges okurları her hikâyenin düşsel hayatlarda yolculuk ettiğini bilir. Yalnız ne hikmetse bu düşsel hayatlar genellikle Arjantin çevresinde gerçekleşir. Hikâyedeki kahramanların çoğu ya Amerikalı ya da Arjantinli *gauco*'lardan seçilir. Bunun birinci sebebi Borges'in etkilendiği yazarlarıdır ve o bölgenin sözlü kültürünü kullanarak eserlerini meydana getirmektedir. Örneğin, "Düello'nun Sonu" isimli hikâyesi okura o kadar gerçekçi gelir ki Borges ile yapılan söyleşilerde Thomas Giovanni ilk olarak bu hikâyeden sözü açar:

"**Di Giovanni:** Şimdi size bir şey sormak istiyorum. Bu sahici bir öykü mü? Carlos Reyles, size gerçekten bunu anlattı mı?"

Borges: Evet anlattı ama durumları, adları benim uydurmam gerekti. O, yalnızca 'iki gauco'dan söz etmişti, bu bence havada kalıyordu, ben de onlara Cardoso ile Silveira adlarını yakıştırdım."⁸

Bir hikâyenin nasıl oluştuğuna dair Borges'in ağzından bir şeyler duymak, okuru mutsuz etmez. Çünkü Borges, metinleri üzerine konuşurken gerçeğe bağlı kalarak yalanlar uydurduğunu kabul eder. Yazarın işi hayattan, metinlerden beslenmek olduğuna göre Borges'in de başka bir sözlü hikâyeden etkilenmesi kadar doğal bir şey yoktur. Ancak okur veya eleştirmenin, 'Borges'in bu hikâyesi aslında şu hikâyelerden oluşuyor.' demesi yanlıştır. O, dinlediği yahut okuduğu metinleri sihirli bir evrende tekrar yaratarak edebî metne aktarır. Bu, onun vazgeçemediği büyüüdür, kurgusudur. Örnek okur her zaman Borges'in hilelerine, labirentlerine hazırlıklı olmasını bilmeli, onun damgasını çözümleyebilmelidir. Örneğin onun, "Alef" hikâyesinde karşılaştığımız Borges isimli karakter acaba kimdir? Bu hikâyeyi okuyan örnek okur, bir edebiyat hilesine başvurduğuna en başta hisseder. Hikâyede ben anlatıcı olarak yer alan karakter, kendi ismini kullandığı gibi metnin içerisinde öykü hakkında açıklama yapmayı da ihmal etmez:

"Şimdi bu öykünün anlatılması, aktarılması, olanaksız özüne geliyorum. Ve bir yazar olarak çıkmazım da bu noktada başlıyor. Dil tümüyle bir simgeler dizgesidir, bu dizgenin o dili konuşanlar tarafından kullanılması ortak bir geçmiş dayanır. Ama eğer öyleyse, ben zihnimin bütün çabalarına rağmen tümünü kavrayamadığı sınırsız Alef'i sözcüklere nasıl çevirebilirim."⁹

Bu, okur için şaşırtıcı bir durumdur. Çünkü yazar kimliğine bürünen Borges isimli karakter, okuyucuyu kendisinin Borges olduğuna ikna etmek ister. Aslında kullandığı yöntem çok inandırıcı bir yöntemdir. Çünkü Borges ismi ve yazarın Alef kavramını açıklayamayacak durumda olması, bir paradokstur. Zaten Borges'in her metni düşsel bir yolculuktur ve birçok metni kendi bünyesinde taşıyarak şekillenir. Mesela Borges okurken Kafka ile karşılaşabilir, Don Juan ile gezintiye çıkabilir, Don Kişot'un yanında yaverlik edebilirsiniz. Çünkü Borges'in metinlerinde ironi, çelişki, parodi, belirsizlik, varoluş, yok oluş gibi her şeyin tezi ya da antitezi belirgin olarak ortaya çıkar.

Borges hakkında söylenecek bir başka özellik, onun fantastik edebiyatın sınırlarını zorladığıdır. Borges, 1949'da Montevideo'da verdiği bir konferansta fantastik edebiyatı incelerken bu edebiyatta başından beri işlenen ve yazara sadece kurmacanın sözde gerçekliği içine fanteziyi sindirme fırsatı sağlayan dört büyük konuya değinir: "Yapıtın kendi içinde bulunan sanat yapısı, gerçeğe hayallerin buluşması, zamanda yolculuk ve ikiye bölünme."¹⁰ İşte bu dört başlık Borges'in fantastik hikâyelerinin temelini oluşturur. Borges'in

“Döngüsel Yıkıntılar” hikâyesi, bu anlamda fantastik edebiyata uygun bir eserdir. Bir insan hayal etmeye ve onu gerçekliğe katmaya karar veren Hindistanlı çileci ya da gizemci, sonunda ateşin onu da yakmadığını gözlemleyerek kendisinin de bir hayal ürünü olduğunu keşfeder:

“Alev dilimlerine doğru yürüdü. Alevler etini dağlamadı, ısı ve ateş saçmaksızın okşarcasına sarmaladı onu. Büyük bir dinginlikle, eziklikle, dehşetle, kendisinin bir hayal, bir başkasının düşü olduğunu anladı.”¹¹

“Alef” isimli hikâye kitabının sonunda yer alan “Epilog” başlıklı bölüm de tüm hikâye kitabının kurgusal düzlemini açıklamaktadır. Çünkü ikisi hariç, tüm hikâyelerinin fantastik olduğunu kendisi ifade eder:

“Emma Zung (Cecilia Ingenieros’dan aldığım bu ilginç konu aslında yazıdaki çekingen anlatım biçiminden çok daha olağanüstü) ve iki gerçek olayı aktarmayı amaçlayan Savaşçı ve Tutsağın Öyküsü’nün dışında bu kitaptaki bütün diğer öyküler fantastik.”¹²

Borges’in hikâyelerinin anlaşılması kolay olmayan bir metin labirentinden oluştuğunu söyleyebiliriz. Peki nedir metnin labirenti? Michel Foucault’ya göre labirent kaybolunan yer değil, aksine içinden her çıkıldığında kaybolunmuş hissi veren yerdir.¹³ Bunlar okuyucunun dışarıya kaçıp kurtulamadığı, içinde kalıp çıkamadığı, tüm dolambaçlı yolları izlemek zorunda kaldığı, kaybolduğu hâlde yolun sonuna ulaştığına inandığı, kazasız belasız hedefe ulaşmak üzere iken kaybolmuş olmaktan korktuğu hikâyelerdir.¹⁴ Bu metinlerin bir başka özelliği ise, yazarın kişisel hayat hikâyesini değil, kurguyu ön plana çıkarmasıdır:

“Bir zamanlar, Cervantes ve benzerleri tarafından yazılmış öyküler gibi, insan davranışı hakkında geliştirici dersler veren ahlaksal örnekler değil, ait oldukları anlatı türünün kural ve usullerini aktaran teknik birer örnekler.”¹⁵

Borges’in kullandığı bu cümle kendi kullandığı anlatı türünün de bir şekilde açıklamasıdır. Nasıl Umberto Eco, James Joyce’un *Finnegans Wake*’i için, bu romanın “bitip-tamamlanmış” olduğunu, ama aynı zamanda “sınırsız bir evren” içerdiğini söylemekte¹⁶ ise, Borges’in kendi anlatısını kurduğu her öykü için de bir açık yapıtır diyebiliriz. Çok katmanlı açık yapıtların ana özelliği ise, çok sayıda anlamı içinde barındıran metaforik dokular oluşlarıdır. Çağcıl estetiğin bu çok katmanlı/çözümsüz dokularının yapı taşı imgedir.

İmgenin birçok dildeki karşılığı da, resimle, çizgiyle, görüntüyle bütünleşen bir anlam içerir.¹⁷

Türk edebiyatında da Borges gibi kendi hikâyesini kuran yazarlardan biri Hasan Ali Toptaş'tır. Şimdi de onun kurgusal, belirsizlikle dolu evrenine inelim ve Borges ile benzeyen noktalarını keşfedelim.

ANLAMSIZLIĞI ANLAMA OLASILIĞI: HASAN ALİ TOPTAŞ'IN EVRENİ

Postmodern anlatıların çoğalmasıyla birlikte kurmaca dünyada var olmaya çalışan isimlerden belki de en önemlisi ve düşlerle en çok yolculuk yapan yazarlardan biri Hasan Ali Toptaş'tır. Toptaş, metinleri o kadar ileri seviyeye götürür ki, gerçeğe düş arasında bir yerde sıkışıp kalınır. Yıldız Ecevit'in tespitine göre o, soyut bir resim sanatçısı gibi, dış dünyadan aldığı formları metninde malzeme olarak kullanırken inanılmaz bir titizlikle onları farklı formlara dönüştürmekte, daha önce var olmamış yapılar yaratmaktadır.¹⁸ Bu yapıtlarından ilki ve en önemlisi *Bin Hüzünlü Haz* isimli anlatısıdır. Bu eser, içerdiği yoğun fantastik öge ile masal atmosferi, düşlerin ve sanatın içinde eriyip gitme özlemi, sonsuzluğu arayış; iç ve dış dünyayı, çeşitli ontolojik düzlemleri, sanat türlerini birbirine karıştırma eğilimi ve yaşamda/doğada görüngünün gerisinde bir tözün olabirliğine açık kapı bırakan yaklaşımıyla romantik bir metindir.¹⁹ Onun diğer önemli anlatısı *Gölgesizler*'e baktığımızda da farklı bir dünya ile karşılaşırız. Kendi için yarattığı evren yahut evrenlerin arasında sürüklenip durmakta, kendi ifadesiyle "sonu sonsuza dayanan bir yok etme tasarısını"²⁰ yazmaktadır. Onun metinlerinin en büyük özelliği var olan ancak tanımlanması güç karakterlerin kendi içerisinde varlık ya da yokluk çekmesidir. Kafka'nın metinleri kadar gerçekçi olmasa da, gerçeği hiç yanından ayırmayan; ama yaşadığı topluma yabancılaşan karakterleri sıkça görebiliriz.

Borges'te olduğu gibi, ebedî döngü bir tür belirsizliğe açılmaktadır. Sürekli yaratılıp yok edilen bu döngü, odakta belirsizliğin olduğu bir noktaya işaret etmektedir. Kesin bir şey yoktur bu döngüde: "Ya 'var' ya da 'yok'" gibi bir kesinlikten kaçınır, Toptaş'ın metinleri. Aslında "ne 'var' ne de 'yok' " belirsizliğine hizmet etmektedir. Bu husus da, postmodern edebiyatın varoluş amacı ve dönemin gerçeklik anlayışı ile uyumlu bir durumdur. Milan Kundera'nın ifadesiyle Cervantes'le birlikte dünyayı bir karmaşıklık olarak algılamak, tek bir mutlak gerçek yerine birbiriyle çelişen bir yığın görece gerçeğe

(roman kahramanı denilen *hayali* ben'lerde saklı gerçekler) hesaplaşmak zorunda olmak, 'belirsizliğin bilgeliğinden' başka hiçbir şeyden emin olmamak da yabana atılmayacak bir güç gerektirir.²¹ Hasan Ali Toptaş'ın diğer kitaplarına bakacak olursak ilk romanı *Sonsuzluğa Nokta*'nın bilinç akışı tekniği ile yazılmış döngüsel bir dengeye sahip olduğunu görürüz. *Sonsuzluğa Nokta*'dan sonra Hasan Ali Toptaş romanlarında keskin bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Söz konusu romanla roman yazarlığına başlayan yazar, *Gölgesizler* ile birlikte, kendi roman kimliğini sunmuştur. Artık onun romanlarında 'ne' anlatıldığı basit ifade edilememektedir. Bu, kurgunun da metnin ana parçalarından biri olması durumudur. Toptaş'ın romanları kurgudan bağımsız düşünülemez. *Kayıp Hayaller Kitabı*'nın, *Bin Hüzünlü Haz*'dan önce yazıldığı da hesaba katıldığında, *Bin Hüzünlü Haz*, yazarın roman anlayışını yansıttığı bir örnek olarak düşünülebilir. *Bin Hüzünlü Haz* da *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda olduğu gibi 'kurmaca' hikâye ile 'gerçek' hikâyeyi birleştirmektedir. Dolayısıyla Borges'in hikâyelerinde gerçekleştirdiği yöntem, Toptaş'ın *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda ortaya çıkar. Bu korelasyon *Bin Hüzünlü Haz*'daki kurmaca kahramanların yanından geçen gerçek hayattaki kişileri çağırıştırılmaktadır. Son romanı *Uykuların Doğusu* ise kurgusal yapısı bakımından önceki romanların helezonik yapısından ayrılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi *Uykuların Doğusu*, dairevî bir yapıda kurgulanmıştır. Romanın ana kurgusunun dışındaki ada hikâyelerin kurgusu ise, Toptaş'ın diğer romanlarındaki gibi helezonik yapıda kurgulanmışlardır. Romanın son cümleleri şöyledir: "*Bir gölge gibi kendi ağırlığımı bile hissedemeden oturdum. Sonra, dayımın hikâyesini yazabilmek için kalktım, sendeleye sendeleye ürkek.*"²² Görüldüğü üzere, *Uykuların Doğusu*, diğer Toptaş romanlarına göre en çok döngüsel ögeyi barındıran romandır. Romandaki nesnelere, yapıya dek her şey dönmetedir. Aynı zamanda yeniden yaratılışı gösteren hikâyenin sarmal ve dairevî yapıları, 'belirsizlik' imgelemi üzerine kurulmuştur.

Hasan Ali Toptaş'ın romanlarına genel olarak baktığımızda belirsizlik, olanaksızlık, üst kurmaca, yazarın varoluşu ya da yok oluşu gibi birçok terminolojik ifade ile karşılaşırız. Toptaş'ın metinlerinin aslında hepsi birer atlama taşı olmuş ve büyük bir kitabın mozağını oluşturmuşlardır. Mallarmé'nin bakışına göre buradaki her şey ya da her yokluk bir simgedir. İşaret ettiği ya da anlatmak istediği başka hususlar vardır. Mallarmé'nin bakış açısı tüm Toptaş romanları için geçerlidir. Onun romanları simgelerin, imgelerin yoğun olduğu yapıtlardır ve bu yapıtlarda yer alan hikâyeler hiçbir zaman sadece anlatti-

ğı hikâyeden ibaret değildir. Bu noktada Michel Butor'un şu sözlerine kulak vermek gerekmektedir: "Bana göre bir romanın 'simgeciliği', belirttikleriyle içinde yaşadığımız gerçek arasındaki ilişkilerin bütünüdür."²³

BORGES'TEN TOPTAŞ'A ÇOK KATMANLI BİR YOL

Borges'ten Toptaş'a giden çok katmanlı yolu keşfetmemiz için Edip Cansever'in şu mısralarına kesinlikle ihtiyaç duyarız:

*Vardır ya, hani hep görürsünüz, berber dükkânlarında
Tam önünde kapının, beyazla kırmızı bir şey döner
Döner de döner öyle; hani bir simge, bir şey
Hani ne başlar ne biter
Hani ne vardır ne yoktur²⁴*

İşte Borges ve Hasan Ali Toptaş'ın hikâyelerindeki ortak nokta, hep içimizde hissettiğimiz, bizden bir hikâye gibi karşımıza çıkan, sonra bizi yanıltan ve düşler âlemine yolculuk yapan, yoklar sokağına dalan, başı ve sonu belli olmayan metinlerle oluşlarıdır. Bu metinler arasındaki bağlantı ancak metinlerarasılık yoluyla kavranabilir. Kristeva'ya göre her metin bir alıntılar mozaiki olarak oluşur. Onun için her metin, kendi içinde başka metinlerin özümsemesi ve dönüşümüdür.²⁵ Toptaş'ın metinleri de kendisinin de ifade ettiği gibi birçok yazarın dünyasından oluşur. Onu okurken Thirstam Shandy Beyefendi'nin hikâyesi ile karşılaşabilir, Joyce'un *Dublinler*'inde yol alabilir, Kafka gibi bir böceğe dönüşmüş olarak kendini görebilirsiniz. İşte metinlerarasılık da budur ve bir metnin başka metinler aracılığıyla oluştuğunu ortaya koyma çabasından ibarettir. Hasan Ali Toptaş'ın iyi bir Borges okuru olduğunu bilmemiz bize bu düşsel yolculukta yardımcı olabilir. Özellikle *Harfler ve Notalar* kitabında bunu sıkça dile getiren Toptaş'ın şu cümleleri önemlidir:

"Biliyorsunuz, Borges'i okurken bu tür yolculuklar yapmamak insanın elinde değildir; çünkü o kelimeleri işaret parmağıyla başparmağının arasına yerleştirdi mi, tıpkı toprakaltından çıkarılan eski çağlara ait madenî bir kalıntının üzerindeki tortuları temizliyormuş gibi, teni o kelimelerin ruhuna temas edinceye dek, iyice ovalar. İnsanın aklına da, mızımız birer kurtçuk hâlinde kımıldanıp duran bir yığın soru serper bu arada. İşte sözünü ettiğim bu harika kitabı ben üç gün önce, bir gece vakti elime yeniden aldım. Daha doğrusu, bilinçli bir şekilde elime almadım da, kitap öteki kitapların arasından sıyrıldı ve bana kendini bir şekilde sundu sanki. Derin surlarla dolu yumuşak bir fısıltı hâlinde, neredeyse boşluğa Borges'in o donuk yüz hatlarını da çizerek, nazikçe sundu sanki."²⁶

Borges'in etkileri sadece bununla sınırlı kalmaz. Hikâye konusunda söyledikleri bizim onun anlatı ormanını keşfetmemiz için ufak ipuçları verecek niteliktedir:

"Hiç kuşkusuz, gönlümüze ve hayatımıza hızla girip çıkıveren bu tür hikâyeler, bizi günlük koşuşturmalarımızın içinde gafil avlayan hikâyelerdir. Başka bir deyişle, bizim gelip geçici yanlarımıza seslenen hikâyelerdir. Ya da, bizim bütün tellerimize değil de, o an hangi telimize gerginse, sadece o telin en hassas noktasına dokunan hikâyeler... Doğrusunu söylemek gerekirse, hayali damarlarla ruhumuzun bu hikâyelere nasıl ve neden bağlandığını da bilemeyiz aslında. Okuduğum onlarca hikâyeye rağmen benim hikâyelerim de neredeyse yirmi yıldan bu yana hiç değişmedi. Bu konuda bana bir soru sorulduğunda cesaret edip dost meclisinde kendiliğimden konuşmaya başladığımda hep aynı hikâyeleri saydım: Gabriel Garcia Marquez'den, 'Boğularak Ölenlerin En Yakışıklısı', Borges'ten 'Yolları Çatallanan Bahçe', Carlos Fuentes'ten 'Aura', Kafka'dan 'Kanun Önünde', 'İmparatorun Haberi', 'Ceza Sömürgesi', 'Kovalı Süvari', 'Çiftlik Kapısına Vuruş' ve ille de 'Avcı Gracchus'... Hepi topu, dokuz hikâye. Yıllardır, döner döner okurum bu hikâyeleri; kapımı döven gürültüler yüzünden bunaldığımda, zihnim çalışmaktan duracak gibi olduğunda, kalemim yorulduğunda ya da kendi yazdıklarımı beğenmeyip gözlerime ve gönlüme şöyle doğru dürüst bir edebî ziyafet çekmek istediğimde hep onlara başvururum."²⁷

Bu cümlelerden hareketle Toptaş'ın hikâyelerini topladığı *Ölü Zaman Gezginleri* isimli kitabına yöneldiğimizde, kitapta yer alan öykülerde zamansal, mekânsal ya da kişisel bölümlerle çoğalan anlatı kişileri, birbirlerine benzemeyen hayatlarla karşılaşırız. Yine de her birinin hayatı, farklı bir yalnızlığın öyküsünü anlatır. Metinlerin en çok hayat-ölüm, kadın-erkek, düş-rüya-gerçek arasında geçmesi bizim Borges ile olan metinlerarasılık bağlantısını yakalamamız için önemlidir. Çünkü Borges'in de en temel ham maddesi gerçek hayattır. Sonra bu hayatı alır, düşler âleminin içine bırakarak yepyeni bir yaratım olarak karşımıza çıkarır. Borges'in en iyi metinlerinden biri olan "Yolları Çatallanan Bahçe", Hasan Ali Toptaş için en baştaki hikâyeye olsa da Toptaş, Borges'in tüm metinlerini içselleştirmiş gibidir. Zaten kendisi *Harfler ve Notalar*'da öykülerini nasıl oluşturduğunu şöyle ifade eder:

"Öykü olabilmeleri için onları alıp dile taşımak, düşünsel bir bütünlük kazandırmak, ruh vermek ve anlatı sanatının bugüne dek kazandığı deneyimlerden yararlanmak, yeniden kurgulamak gerekir."²⁸

Burada edebî dünyadaki yaratım konusundaki sıkıntılar gün yüzüne çıkar. Belki de, Beckett'in dediği gibi "anlatılacak bir şeyin kalmadığı" bir dünyada edebiyat kendini anlatmak zorunda kalmıştır. Gerçeğin belirsizleştiği, klişe kalıplarla üretilip tüketime sunulduğu

bir çağın sanatçısı, kendisine sürekli yabancılaşan bir dünyayı yeniden üretmek yerine, rotayı farklı bir estetik doğrultuya kaydırmıştır; salt sanatsal yaratıcılığı, hem biçim hem de içerik/motif düzleminde odağa almış, onunla *oynamaktadır*. Bu, aynı zamanda, edebiyat estetiğini ters yüz eden bir adımdır; yeni bir metinsel ontolojinin oluşması demektir.²⁹ Metinsel ontolojiye en güzel örnek de Walter Benjamin'in "*Masal hikâyede gizlice sürdürür yaşamını.*"³⁰ sözüdür.

Hasan Ali Toptaş ile Borges arasındaki yakınlığı birer hikâye üzerinden görmek istersek şunları söyleyebiliriz: Borges bir hikâye ustasıdır ve hikâyelerinde 'ben'ler havada uçuşur. Kaçınıcı 'ben' derken, hikâyenin gerçekliği ile düşler arasında inandırıcılık oyununa dalmışken birden hikâyenin sonsuzluğa akan bir metin oluşu hissi sizi şaşkına çevirir. Ya neredeydim, hangi kitap, hangi bahçe, hangi, hangi derken düşsel bir evrenin içerisinde kurgusal bir yapı ile allak bulak olur, hikâyeyi anlar fakat açıklayamayız. Hasan Ali Toptaş'ın on altı hikâyesinde de ben'ler, hikâyelerin içerisinde ben'sizleşir, kimi zaman çift ben'ler, ben'in içerisindeki ben'ler olarak karşımıza çıkar. Bu hikâyelerin genelde hepsi postmodern hikâyelerdir. Gerçek bir hayatla başlayan, düşsel olarak devam eden ve o şekilde biten hikâyeler. Bu hikâyelerden en düşsel ve en kurgusal olanı "*Karanlık Beyaz*" hikâyesidir ve Borges'in hikâyelerinden fıskırmış gibidir:

"Yıllar sonraydı belki, hasır şapkalı bir adam çıkıp geldi sisin içinden. Meksika purosunu içiyordu sürekli. Tırnak içleri toprak doluydu. Ateşin başına oturup sırtını boşluğa dayadı. Kurt seslerinin ortasında, dişleri çamurluydu ve ağızını açınca küçük çakıl taşları düşüyordu yere, sisin içinde, yuvarlana yuvarlana kaybolup gidiyorlardı."³¹

Bu kültürümüzden yahut gerçek hayattan çıkan bir kahraman değil, kurgusal bir dünyada görebileceğimiz cinsten bir yaratımdır. Aslında sinemalara kadar gitmeye gerek yok; çünkü bu karakter Borges'in hikâyelerinden Hasan Ali Toptaş'ın hikâyelerine sıçrar. Borges'in *Alçaklığın Evrensel Tarihi*³² isimli kitabındaki "*Vurdumduymaz Katil Bill Harrigan*" hikâyesinde de böyle bir karakter ile karşılaşırız.

Diğer taraftan Borges'in "*Tlön*" hikâyesinde geçen labirentler farklı bir dünya izlenimi verir. Çünkü tüm kahramanlar o labirentin içindedir ve düşsel hayat orada devam eder. "*Karanlık Beyaz*"da da düşsel bir oda kurulur ve odanın içerisinde düşsel bir hayat ile karşı karşıya geliriz: "*Günlerce dağ masalları anlattım ona belki içindeki odayı yıkarım diye, ufkundan deve katarları geçen uçsuz bucaksız çöl öyküleri mırıldandım.*"³³ Bu oda Tlön'deki labirentin bir

benzeridir. Daha sonra keçi sakallı biri beyaz bir leke olarak gelir ateşin başına ve şu sözleri söyler: “Bir labirent kadar karanlık bu vadi.”³⁴ Bir labirentin içerisinde çıkan ve orada yaşayan biridir bu kişi. Bu, aynı zamanda kördür. Öyleyse onun karanlık labirenti ışık oyunlarıyla gizli bir labirent değil, içsel olarak düşsel oyunlarla hazırlanmış karmaşık bir labirenttir. Onun metinlerinde labirentlerin içerisinde durmadan yapılan yolculuklar ile karşılaşırız:

“Tlön bir labirenttir kuşkusuz; ama insanlar tarafından kurulmuş ve insanlar tarafından çözülmesi gereken bir labirenttir.”³⁵

“İzleyeceğim yolu, atımın sezgisine bıraktım. Tan ağarırken uzaklıklar, piramitlerle, kulelerle tarazlandı. Dayanma gücümü yitirerek, sonsuz ufaklıkta, ışıltılı bir labirent düşledim: ortasında bir su testisi duruyordu; ellerim neredeyse testiye dokunacaktı, gözlerim onu görebiliyordu ne var ki kıvrımları öylesine incelikli ve karmaşıktı ki ona erişmeden öleceğimi bildim... Labirent, insanları şaşırtmak üzere kurulmuş bir yapıdır; simetriden yana zengin mimarisi, bu amacın buyruğuna sunulmuştur.”³⁶

“Bir labirentler labirentiydi düşündüğüm; geçmişle geleceği kuşatacak ve bir yolunu bulup yıldızları da içine alarak yılan gibi kıvrıla kıvrıla dünya üzerine yayılacak bir labirent.”³⁷

Bu metinleri anlamamız ve bize yol göstermesi için, en başta söylediğimiz şu cümleyi burada tekrarlamamız gerekiyor:

“Bunlar en görkemli olan hikâyelerdir ki bunlar okuyucunun dışarıya kaçıp kurtulamadığı, içinde kalıp çıkamadığı, tüm dolambaçlı yolları izlemek zorunda kaldığı, kaybolduğu hâlde yolun sonuna ulaştığına inandığı, kazasız belasız hedefe ulaşmak üzere iken kaybolmuş olmaktan korktuğu hikâyelerdir.”³⁸

Toptaş’ın “Karanlık Beyaz” hikâyesinin devamında, bir roman yazma teorisinden söz edilir:

“Romanda, bir insanın geleceğini anlatmayı tasarlamışlarmış. Kısa metin ustası kör, kurguda öyle kararsız kalmış ki, ilkyazımı bitirdiklerinde yıllar süren emeklerinin boşa gittiğini görmüşler. Çünkü, onlar kurguda oyalanırken gerçek yaşamda da var olan roman kişisi, geleceğini çoktan yaşayıp geçmişe dönüştürmüştü. Bu yüzden romanı yeniden yazarak geçmişini anlatmak zorunda kalmışlar. ‘Anlamak da, anlatmak da geçmişle başlamalı belki,’ demiş yazar.”³⁹

Aynı şekilde Borges’in “Yolları Çatallanan Bahçe” hikâyesinde de bir roman kurgusuyla karşılaşırız:

“Sahibi olduğu o uçsuz bucaksız topraklarda yaşayan kimse bir labirente rastlamadı; romandaki karışıklıklar bana labirentin romanın kendisi olduğunu düşündürdü.”⁴⁰

Hikâyenin ilerleyen kısmında yazar kurgusallığı o dereceye getirir ki, artık okura bir sürü ipucu vermeye başlar ve örnek okuruna yol gösterir:

“Bir gün, ateşin başında mırıldanırken görmüştüm onu. Kucağında, Borges’in Okuma Notları’nın ikinci cildi vardı. Usulca yaklaşıp yazdıkları romanı sordum. Yüzüme baktı bir süre, arkasına dönüp körü aradı, hasır şapkıyla uzak bir ağacın altında konuşuyorlardı, sonra, anlatmaya başladı.”⁴¹

Burada kullanılan yöntem yazarın okuru yönlendirmesi için seçtiği bir oyundur. Borges’in okuma notları ile roman arasında bağlantı kurması isteniyor ki yazar kendi okurunu ayırt edebilsin. Hasan Ali Toptaş da istediği okur tipini *Harfler ve Notalar*’da sıkça dile getirir. O da Borges’in hikâyelerinde olduğu gibi, okurunun üst kurmaca içerisinde kaybolarak başka bir evrenin düşler dünyasında sürüklenmesini istemektedir.

SONUÇ

Borges’in metinleri ile başlayan yolculuğumuzun ilk durağı edebî metinlerin, özellikle hikâyelerin kurgusal ve düşsel üst yapısı oldu. Bu kurgusal ve üst kurmaca metinlerden şöyle bir ders çıkardık: “*Bu evrende yapıt, bilincimizi ayakta tutmak ve onun serüvenlerini görüp göstermek için tek şansımızdır. Yaratmak iki kez yaşamaktır.*”⁴² Yaratılan ve sürekliliğini kaybetmeyen hikâyeler insan yaşadığı sürece onunla birlikte olur ve sonsuzluğa doğru akıp gider. Hasan Ali Toptaş da Borges’in atladığı taşları bir bir atlar ve kendisine düşsel bir evren yaratır. Bunu yaparken de bazen Borges’ten bazen başka yazarlardan etkilendiğini, gerek kendi cümleleri ile gerekse metinden yola çıkarak vurgulamaya çalıştık. Bu şekilde metin anlamlar mozaiği hâline gelerek yaratım gerçekleşmiş olur. Düşsel yolculuğun sınırlarına ulaştığımızda sonuç olarak şöyle bir durumla karşılaşırız:

“Renkli sözcükler birden parlayıverip düş gücümü harekete geçirdi. Zihnimde birtakım resimler çizdiler. Sözcükler büyülü bir hâl alıp ruhları çağıran sihirli sözlere, abrakadabralara dönüştü... Burada, kitaplarda kendime saklayabileceğim sınırsız bir dünya vardı. Okyanusun dibinden çıkıp dünyayı ilk kez görmeye benziyordu hep.”⁴³

DİPNOTLAR

¹ Theodor W. Adorno, *Edebiyat Yazıları*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 42.

² Jale Parla, *Don Kişot’tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 62-63.

- 3 Jorge Luis Borges, *Ficciones Hayaller ve Hikâyeler*, (çev. Tomris Uyar-Fatih Özgüven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 36.
- 4 Normas Thomas Di Giovanni, *Ustanın Dersi Borges ve Yapıtları Üstüne*, (çev. Hayriye Ulaş), Odtü Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 112.
- 5 Miguel de Cervantes Saavedra, *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote*, (çev. Roza Hakmen), YKY, İstanbul, 2005, s. 57.
- 6 Jorge Luis Borges, *Kum Kitabı*, (çev. Yıldız Ersoy Canpolat), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 101.
- 7 N. Thomas Di Giovanni, *Borges ve Yazma Üzerine*, (çev. Tomris Uyar), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 42.
- 8 *Age.*, s. 23.
- 9 Jorge Luis Borges, *Alef*, (çev. Tomris Uyar-Fatih Özgüven-Fatma Akerson-Peral Beyaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 145.
- 10 E. Rodriguez Monegal, *Borges*, (çev. Şule Demirkol), Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 49.
- 11 Borges, *Ficciones Hayaller ve Hikâyeler*, s. 51.
- 12 Borges, *Alef*, s. 151.
- 13 Jacques Attali, *Labirentin Tarihi*, (çev. Selçuk Kumbasar), Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2004, s. 167.
- 14 *Age.*, s. 116.
- 15 Giovanni, *Ustanın Dersi Borges ve Yapıtları Üstüne*, s. 50.
- 16 Umberto Eco, *Açık Yapıt*, (çev. Yakup Şahan), Kabalca Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 20.
- 17 Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 195.
- 18 *Age.*, s. 169.
- 19 Ecevit, *age.*, s. 172.
- 20 Hasan Ali Toptaş, *Gölgesizler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 33.
- 21 Milan Kundera, *Roman Sanatı*, (çev. Aysel Bora), Can Yayınları, İstanbul, 2005, s. 18-19.
- 22 Hasan Ali Toptaş, *Uykuların Doğusu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 259.
- 23 Micheal Butor, *Roman Üstüne Denemeler*, (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), Düzlem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 22.
- 24 Edip Cansever, *Yerçekimli Karanfil*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- 25 Kubilay Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınları, Ankara, 1999, s. 66.
- 26 Hasan Ali Toptaş, *Harfler ve Notalar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 54.
- 27 *Age.*, s. 41-42.
- 28 *Age.*, s. 154.
- 29 Ecevit, *age.*, s. 99.
- 30 Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, (hızl. Nurdan Gürbilek), Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 93.
- 31 Hasan Ali Toptaş, *Ölü Zaman Gezginleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 97.
- 32 Jorge Luis Borges, *Alçaklığın Evrensel Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 49.
- 33 Toptaş, *Ölü Zaman Gezginleri*, s. 98.
- 34 *Age.*, s. 98.
- 35 Borges, *Ficciones Hayaller ve Hikâyeler*, s. 32.
- 36 Borges, *Alef*, s. 12-16.
- 37 Borges, *Ficciones Hayaller ve Hikâyeler*, s. 82.
- 38 Attali, *Labirentin Tarihi*, s. 116.
- 39 Toptaş, *Ölü Zaman Gezginleri*, s. 99.
- 40 Borges, *Ficciones Hayaller ve Hikâyeler*, s. 85.
- 41 Toptaş, *Ölü Zaman Gezginleri*, s. 99.
- 42 Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, (çev. Tahsin Yücel), Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 100.
- 43 Rita Felski, *Edebiyat Ne İşe Yarar*, (çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W., *Edebiyat Yazıları*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- Aktulum, Kubilay, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınları, Ankara, 1999.
- Attali, Jacques, *Labirentin Tarihi*, (çev. Selçuk Kumbasar), Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2004.
- Berjamin, Walter, *Son Bakışta Aşk*, (hızl. Nurdan Gürbilek), 4. bs., Metis Yayınları, İstanbul, 2006.
- Borges, Jorge Luis, *Alçaklığın Evrensel Tarihi*, 7. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
-, *Kum Kitabı*, (çev. Yıldız Ersoy Canpolat), 8. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
-, *Ficcones Hayaller Kitabı*, (çev. Tomris Uyar-Fatih Özgüven), 7. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
-, *Alef*, (çev. Tomris Uyar-Fatih Özgüven-Fatma Akerson-Peral Beyaz), 8. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Butor, Micheal, *Roman Üstüne Denemeler*, (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), Düzlem Yayınları, İstanbul, 1991.
- Camus, Albert, *Sisifos Söyleni*, (çev. Tahsin Yücel), 14. bs., Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- Eco, Umberto, *Açık Yapıt*, (çev. Yakup Şahan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Ecevit, Yıldız, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, 4. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Edip Cansever, *Yerçekimli Karanfil*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Efendime Söyleyeyim: Hasan Ali Toptaş Kitabı*, (hızl. Mesut Varlık), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Felski, Rita, *Edebiyat Ne İşe Yarar*, (çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- Giovanni, N. Thomas Di, *Borges ve Yazma Üzerine*, (çev. Tomris Uyar), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
-, *Ustanın Dersi Borges ve Yapıtları Üstüne*, (çev. Hayriye Ulaş), Odtü Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Kundera Milan, *Roman Sanatı*, (çev. Aysel Bora), 2. bs., Can Yayınları, İstanbul, 2005.
- Monegal, E. Rodriguez, *Borges*, (çev. Şule Demirkol), Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Parla, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, 7. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Saavedra, Miguel de Cervantes, *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote*, (çev. Roza Hakmen), 8. bs., YKY, İstanbul, 2005.
- Toptaş, Hasan Ali, *Sonsuzluğa Nokta*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002.
-, *Kayıp Hayaller Kitabı*, 5. bs., Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
-, *Bin Hüzünlü Haz*, 5. bs., Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
-, *Harfler ve Notalar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
-, *Gölgesizler*, 2. bs., Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
-, *Ölü Zaman Gezginleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
-, *Uykuların Doğusu*, 2. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.